

OM PLANMÄSSIGHET I KRIMINALPOLITIKEN¹⁾

AV PATRIK TÖRNUDD

1. Gamla och nya problem

1.1 Varför planera?

Vi reagerar emotionellt på brottsligheten. När samhället känner sig hotat av en brottsvåg reses krav på omedelbara och kraftfulla motåtgärder. Sådana *reaktiva* element ingår i kriminalpolitiken i alla länder. Såsom vi alla vet, brukar enstaka utbrott av raseri i sinom tid följas av ånger. Om det rättsliga systemet vid en efterhandsanalys befinnes ha överreagerat så att reaktionerna blev oskäligen till form och innehåll, kan man räkna med krav på skapandet av bättre rättsäkerhetsgarantier, så att varje risk för lynchjustis kan elimineras.

På ett motsvarande sätt brukar reaktiva och övernitiska perioder i ett lands kriminalpolitik följas av analys och självkritik. Upplevelser av olust inför orättfärdiga eller alltför hårda åtgärder är ofta centrala beståndsdelar av den oundvikliga efterprovningen. Den kriminalpolitiska planeringen måste dock ha en bredare bas än en eventuell ånger inför orättvisor i det förflutna. De starkaste argumenten för mer planmässighet och mindre reaktiv improvisation i kriminalpolitiken är att en politik som bygger på ett reflexivt reagerande på det ena eller det andra, helt enkelt inte är särskilt effektivt.

Ett konkret exempel: en vanlig respons på allmänhetens krav på att »nånting måste göras« för att tygla den tilltagande brottsligheten är att höja maximumstraffet för det aktuella brottet. Straffskalejusteringen leder i åtminstone några fall antagligen också till strängare straff och till ökad spridning i straffmätningen. Det blir aktuellt att ställa frågor om relationen till övriga straffskalor. Att justera straffskalor är inte en billig åtgärd: varje justering innebär olika slag av sociala kostnader. Vad är då utbytet av det hela? Både praktisk erfarenhet och kriminologisk forskning utvisar att en nolleffekt är den mest sannolika utgången. Flertalet brottskategorier är av orsaker, som är väl dokumenterade i facklitteraturen, inte särskilt känsliga för justeringar av maximumstraffet.

Samtidigt förfogar samhället över en arsenal av alternativa åtgärder, vilka,

1) Artikeln är en förkortad version av ett konferensinlägg med titeln »Can crime be controlled through planning – new perspectives and critical observations«, som utarbetades för ett av FN anordnat expertmöte i Wien i oktober 1984. Artikeln skrevs alltså för ett internationellt forum och har översatts till svenska utan omarbetning för en nordisk läskrets.

trots att de kanske inte är lika emotionellt tillfredsställande som s.k. »hårda tag« mot brottsligheten, ändock ofta kan väntas ha en påvisbar effekt. På basen av common sense tänkande inser vi att t.ex. kontroll av tillfällena att begå brott rimligtvis måste påverka brottsnivån. Det finns forskningsresultat som bekräftar detta.²⁾ Ofta är det frågan om relativt anspråkslösa nettoeffekter. Men man kan på goda grunder göra gällande att all framgångsrik kriminalpolitik bygger på *små* framsteg, marginella förbättringar snarare än på någon universalkur, som skulle leda till ett dramatiskt genombrott.

Än viktigare är att tillfälleskontroll inte är ett engångsvapen. Om en ansats slår fel kan vi alltid försöka med en annan. Den valfriheten saknas i en reaktiv kriminalpolitik baserad på strängare straff, mera poliser och längre anstaltstider. Sådana metoder kan användas en eller ett par gånger, men sen är den arsenalen tömd. Efter att en kritisk gräns har nåtts, blir de sociala kostnaderna förknippade med en accentuerat repressiv kriminalpolitik alltför stora och hela systemets legitimitet hotas.

Det är insikter och erfarenheter av ovan antydd art som bildar bakgrunden till de allt starkare kraven på bättre planering i kriminalpolitiken. Planering innebär självdisciplin. Kortsynt improviserande kan ersättas med koordinerade insatser för tidsmässigt avlägsna målsättningar. I princip borde rationell planering leda till lösningar, som utnyttjar kriminalpolitikens knappa resurser så väl som möjligt.

En viktig reservation ingår emellertid i orden »i princip«. I praktiken har kriminalpolitisk planering ofta inte svarat mot förväntningarna. Behovet av en mer kritisk syn på planerandets möjligheter är en utgångspunkt för denna artikel. Ju mer realistisk vår syn på den kriminalpolitiska planeringen är, desto mindre risk löper vi, att en frustrerad allmän opinion yrkar på en återgång till en reaktiv kriminalpolitik av traditionell modell.

1.2. Planeringsillusioner

Planering kan ibland innebära att omfattande byråkratiskt system av planeringsråd, samordningsdelegationer, planeringssekretariat etc. De synliga resultaten av systemets verksamhet utgörs i första hand av en ändlös serie planeringsseminarier och konferenser jämsta staplar av planeringsdokument, utredningar, femårsplaner, resolutioner, programförklaringar etc.

Att planera är att organisera och i ett komplicerat-samhälle måste det förstås finnas en organisatorisk bas för planeringsverksamheten. Någon måste se till att behövlig information samlas in, att av varandra beroende aktiviteter

2) En aktuell översikt av tillgängliga forskningsresultat ingår t.ex. i Eckart Kühnhorn & Bo Svensson: Crime prevention. National Swedish Council for Crime Prevention. Stockholm 1982.

samordnas och att resultatet av centraliserade planeringsinsatser når dem som berörs. Var och en som har erfarenheter av hur byråkratiska organisationer fungerar, vet emellertid att det finns en påtaglig risk för att de synliga *planeringsritualerna* blir ett självändamål. Riskens att så sker står i direkt proportion till graden av abstraktion i planeringsuppdraget.

Förespråkare för mer kriminalpolitisk planering har i flera länder krävt inrättandet av kriminalpolitiska planeringsorgan på allra högsta nivå. Dessa krav är väl förståeliga. Att besluta om kriminalpolitik innebär ofta beslut om prioriteringar. Experter på brottslighet och kriminalpolitik får ofta erfara att deras synpunkter väger lätt i de verkligt stora samhällspolitiska avgörandena. Det är naturligt att sådana erfarenheter kan leda till krav på säte och stämma bland dem som makten hava.

Det kan emellertid vara farligt att överbetona planeringsverksamheten på allra högsta nivå, eftersom kriminalpolitik inte kan baseras på enstaka, dramatiska beslut. Såsom ovan antydde, bygger en framgångsrik kriminalpolitik på en lång serie små förbättringar. Brottslighet är ett kulturbundet fenomen: vad vi betraktar som brott och vår toleransnivå beträffande olika aspekter av brottslighetsproblemet bestäms av värderingar och attityder som ständigt är föremål för omprövning. Därför kommer vi *alltid* att vara missnöjda med brottslighetsläget. Brottsligheten kan inte jämföras med en sjukdom och varje analogi till de avgörande och slutliga lösningar, som i princip är möjliga i kontrollen av epidemiska sjukdomar, är falsk.³⁾

Det är förstås klart att en förnuftig kriminalpolitik gagnas av att ha stöd på alla politiska nivåer. Detta stöd kan brukas till att rikta in planeringsinsatserna där var utbytet är störst. I många länder utgör bristen på samordning mellan olika förvaltningsgrenar ett stort problem. Som exempel kan nämnas brist på samarbete mellan fängvården och socialmyndigheterna i ordnandet av service för frigivna fångar eller behovet av rapporteringsrutiner, som garanterar att polisen får de uppgifter från andra myndigheter, som behövs för en effektiv bekämpning av ekonomisk brottslighet. Att satsa på sådana konkreta samordningsprojekt kan vara en mer angelägen och nyttig uppgift än ett dussintal planeringssymposier och övergripande kriminalpolitiska handlingsprogram!

Ytterligare ett argument för planering på mellannivå eller än lägre nivåer snarare än att koncentrera resurserna till någon enstaka samordningsenhet på riksnivå, anknyter till kriminalpolitikens relativa vikt i det samhällspolitiska beslutsfattandet.

Vilken betydelse har kriminologens varning om att »det här alternativet leder

3) Inkeri Anttila & Patrik Törnudd: *Kriminologia ja kriminaalpolitiikka*, kap. II och V. Juva 1983.

till en kännbar brottslighetsökning»? Det är realistiskt att anta att brottslighetsaspekterna betyder mycket litet, när det gäller att besluta om de centrala samhällspolitiska linjedragningarna. Vi vet en hel del om vad snabb ekonomisk växt, industrialisering, grundandet av nya städer, omfattande migration mm. betyder i fråga om brottstillfällena och brottslighet. Men en rekommendation, som går ut på att »vi skall inte bygga nya städer därför att brottsligheten kommer att öka« kommer sannolikt inte att vinna gehör. När det gäller strategiska samhällspolitiska avgöranden har brottslighetsaspekterna i regel blott en marginell betydelse.

Å andra sidan är det oklokt att se kriminalpolitiken som ett superrationellt vägande av givna kostnader mot ett väntat utbyte. Den kriminalpolitiska planeringen har även en psykologisk dimension. Ur den synpunkten kan nationella samordningsorgan på riksplanet och utarbetandet av nationella handlingsprogram vara motiverade. Deras främsta funktion är då att försäkra allmänheten att myndigheterna tar brottslighetsproblemen på allvar. Saknas detta förtroende för statsmaktens vilja och förmåga kanaliseras allmänhetens aggressioner lätt i krav på reaktiva och kortsiktiga åtgärder. Men myndigheterna skall inte låta sig själva förledas av symboliska planeringsinsatser. Resurserna skall sättas in där var de behövs.

Svårigheterna att bedriva långsiktig kriminalpolitisk planering skall inte underskattas. Vi vet en hel del om vad som inte fungerar men mycket litet om vad som ger utbyte på lång sikt. Redan brottslighetsdefinitionernas relativitet och toleransgränsernas rörlighet gör det vanskligt att bedriva kriminalpolitisk planering på lång sikt. Detta talar för en flexibel planeringsapparat, med inbyggda mekanismer för ständig omprövning. Skillnaden mellan den typen av flexibilitet och reaktivt handlande av traditionell typ är att planerad omprövning bygger på systematiskt utnyttjande av vunna erfarenheter. Det är därför det är så viktigt att alltid dokumentera hur vi uppfattar den kriminalpolitiska situationen och hur vi tror att våra program inverkar – så att nästa generation kan lära sig något av de oundvikliga misstagen!

1.3. Ett konkret exempel: datorbrott

För en internationell publik formulerade teser om kriminalpolitik har en tendens att bli alltför abstrakta. Några av de ovan framförda tankegångarna skall därför i det följande illustreras utgående från en »modern« form av brottslighet – datorbrott.

Datorteknologin innebär i flera avseenden en verklig omvälvning av metodologin för insamling, lagring och överföring av information. Datoriseringen innebär ofta samtidigt en utveckling mot mer omfattande och – åtminstone delvis – mer centraliserade system. Det är uppenbart att antalet brottstillfällena och risken för kännbara brottskador härigenom har ökat.

Vi är väl medvetna om dessa risker. Det finns alltså förutsättningar för applicerandet av en planmässig kontrollpolitik. Vilka är då de viktigaste handlingsalternativen?

Uppenbart är att risken för brott och stora brottskador inte kommer att leda till att vi hejdar datoriseringen. Brottslighetsaspekten blir alltså – även här – en marginell angelägenhet. Eventuella krav på att datorindustrin skall utveckla hundra procentigt »brottsfria« datorsystem är likaså orealistiska. Som känt kan tekniska innovationer alltid neutraliseras av andra tekniska innovationer. En ny teknologi kan väntas erbjuda nya möjligheter åt såväl brottslingar som brottsoffer.

Insikten att bättre fysiskt brottskydd – s.k. »target hardening« – blott ger korttidseffekter, i väntan på motspelarens nästa drag i den eviga duellen, har ibland förlätt kriminologer och kriminalpolitiker till att formulera tesen att alla sådana skyddsåtgärder är bortkastad möda. Det är inte en riktig slutsats. Alla kriminalpolitiska åtgärder är i viss mening tillfälliga. Utbytet av bättre fysiskt brottskydd skall vägas mot utbytet av alternativa handlingsstrategier.

Inte blott offren utan även myndigheterna har anledning att se över sin beredskap att handskas med datorbrott. Polis, åklagare och domare måste förstå vad datorbrotten innebär och lagberedarna bör göras medvetna om eventuella luckor i lagstiftningen.

Var kommer då planeringen in i bilden? Sannolikt blir det omöjligt att genomföra ovan antydda förstärkning av beredskapen utan ett antal »datorbrottslighetskonferenser« med deras obligatoriska retorik. Lika oundvikligt är att vi måste dras med den sedvanliga hysterin när massmedia »slår larm« om nya former av brott. Överdrifterna och förenklingarna kan naturligtvis bidra till att göra ansvariga beslutsfattare mer medvetna om problemen.

Först och främst gäller det att samla in behövlig information, se till att det finns resurser för samordning och utvärdering. Den tillgängliga litteraturen innehåller tillräcklig information om olika former av datorbrott. Vad som däremot kanske saknas är kunskap om nationella eller lokala systems sårbarhet. Planering behövs för att eliminera risken för onödigt dubblering av kontrollåtgärder och för att se till att de som behöver skyddsinformation även nås av den. För vissa typer av skyddsåtgärder – t.ex. skyddandet av internationella dataöverföringsförbindelser mot spionage och sabotage – är höggradigt centraliserade, myndighetsinitierade åtgärder ofrånkomliga. Att se över lagstiftningen faller även på myndighetssektorns lott.

Men allt det här behöver på intet vis innebära mastodontiska generalplaner! Begreppet planering har en olycklig klang av byråkratisk tungroddhet, som leder tankarna till massiva planeringsenheter och digra betänkanden. Behovet av planering och samordning kan i många fall skötas mycket enkelt – t.ex.

genom ett telefonsamtal mellan de berörda instanserna. Kravet på rationellt utnyttjande av de knappa resurserna skall utsträckas till att även gälla planeringen: Litet är vackert!

Myndigheterna behöver inte növändigtvis ta sig an de verksamheter som kan skötas av privata organisationer: rådgivning om fysiskt brottskydd, konsultverksamhet o.dyl. Vi behöver inte heller vara så ambitiösa att vi kräver att lagstiftningen förs up to date i god tid – innan datorbrottsligheten blivit en aktualitet. Må vara att myndigheterna under övergångsperioden kanske frustreras av att en eller annan datorbrottsling undgår straff. Att så sker är inte någon tragedi.⁴⁾

Vad det däremot lönar sig att sätta i gång med i god tid är ett systematisk studium av hur datorbrottsligheten utvecklas och hur den reagerar på olika former av kontroll. Ett viktigt strategiskt avgörande anknyter t.ex. till valet av strafflagstiftningsstrategi, där det tycks finnas två huvudlinjer.

En strategi går ut på att betrakta datorbrott som en självständig brottskategori. Strafflagen skall då kompletteras med ett antal brottstyper som uttryckligen betecknas som datorbrott. Den här strategin har vunnit gehör i bl.a. USA och Väst-Tyskland.

Ett annat alternativ, »syntetiseringsalternativet«, innebär en uttrycklig strävan att minimera hänvisningarna till datorer i strafflagens brottsrekvisit. Bedrägeri är bedrägeri och stöld är stöld oberoende av tillvägagångssättet. Norminternaliseringen antas fungera mer effektivt utgående från de välbekanta brottsbeteckningarna än om man använder mer neutrala – kanske rentav prestigegivande – brottsbeteckningar med prefixet »dator«. Anhängarna av detta alternativ – som tydligen kommer att läggas till grund för den aktuella revisionen av strafflagstiftningen i Finland – brukar även hänvisa till den av rättshistorien väl dokumenterade tendensen att i vilket fall som helst småningom sammanföra närbesläktade brottskategorier, så snart varianterna inte längre upplevs som något nytt.⁵⁾

I sinom tid blir det kanske möjligt att slå fast vilketdera av dessa två alternativ som är bättre. Att olika alternativ existerar erbjuder i vilket fall som helst en utmärkt möjlighet att samla värdefulla erfarenheter, som kan användas av de länder som i framtiden har att brottas med datorbrottslighetsproblematik.

4) Jmfr. Vagn Greve: edb-strafferet. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, Danmark 1984. Greve varnar för överreagerande på datorbrottsligheten: vi klarar oss ganska bra med nu gällande lagstiftning.

5) Strafflagsprojektet i Finland framlade sommaren 1984 ett delbetänkande, som bl.a. innehöll förslag till nya stadganden om förmögenhetsbrott. Datorbrottsligheten behandlas utförligt i det finskspråkiga betänkandet, som innehåller ett sammandrag jämte förslag till lagtext på svenska. »Rikoslain kokonaisuudistus I«. Justitieministeriet, Helsingfors 1984.

ken. Strafflagens struktur kan inte göras till föremål för godtyckliga förändringar än i den ena, än i den andra riktningen. Därför är det viktigt att ha tillgång till utvärderingar av olika kontrollstrategier.

2. Planeringsproblem

2.1. Planering och populism

Ovan hänvisades till det eviga dilemmat om hur man skall rätt avväga mellan spontant handlande och kalkylerande rationalism. Frågan har en speciell dimension i kriminalpolitiken. Straff och andra repressiva åtgärder har omedelbara konsekvenser för de individers välfärd, som träffas av åtgärderna. Gjort kan inte göras ogjort. På kriminalpolitiska konjunkturvågor grundade överreaktioner kan innebära permanenta fysiska och psykiska skador. Varje sakkunnig bedömare har kunnat lägga märke till att allmänhetens och massmedias åsiktbildning i kriminalpolitiska frågor ofta är ytlig och ansvarslös. Den offentliga debattens expressiva opinionsbildning kan inte läggas till grund för en seriös politik. De ombytliga opinionsvindarna svänger lätt.

Beslutsfattarna är mycket väl medvetna om detta. Inte desto mindre kan populistiska opinionsböljor i massmedia bli ett reellt hot mot strävandena att bedriva en kriminalpolitik baserad på systematisk kunskap, praktisk erfarenhet och humana värderingar. Som känt satsar den kommersiella pressen på en sensationalistisk och »skräckinjagande« presentation av brottsligheten. Stora rubriker om enstaka färgrika brott eller om de hotfulla aspekterna av brottslighetssituationen ökar upplagorna. Även de som inte har något direkt ekonomiskt utbyte av sensationsreportage – t.ex. reportrar anställda av statliga tv- och radiobolag – har i många fall gått in för samma sensationalistiska linje som kollegerna i kvällspressen. Det är tydligen mer attraktivt att anta rollen av vigilant avslöjare, som blåser i varningstrumpeten, än att syssla med analys och avdramatisering.

Det finns kanske ett samband mellan den så kallade informationsexplosionen och en växande benägenhet att låta de kriminalpolitiska reportagen i massmedia styra opinionsbildningen. Mängden av information – ofta motstridig information – skapar korstryck och villrådighet, vilket i sin tur ökar beredskapen att följa den som har den starkaste stämman.

Samtidigt har vi blivit allt mer medvetna om de skadeverkningar som en populistisk och sensationalistisk behandling av brottslighetsproblemen kan föra med sig. Det har blivit allt mer uppenbart att *fruktan för brott* är ett verkligt stort problem, med kännbara skadeverkningar. Att vara rädd för att bli utsatt för brott är i många fall en nödvändig och rationell reaktion. Men – såsom har framgått i ett flertal undersökningar – är denna fruktan ofta irrationell. Det finns forskningsresultat som antyder att t.ex. åldringars fruktan för brott till en

del kan förklaras av deras relativa sociala isolering, som gör dem sårbara för massmedias hotbilder.⁶⁾

Vad kan göras för att minska skadeverkningarna av de populistiska inslagen i den kriminalpolitiska opinionsbildningen? De som sitter inne med kunskapen och erfarenheterna kan inte undgå sitt ansvar här. Expertis, som kan brukas till att korrigera sensationistiska inslag i debatten innebär förpliktelse att bruka denna expertis, må vara att insatser av det slaget sällan gör vederbörande populär. Kriminologer och kriminalpolitiker har tyvärr även själva ibland gjort sig skyldiga till överdrifter i sina problembeskrivningar, till exempel när det gäller att skaffa fram stöd och resurser för något projekt. Vi borde alltid komma ihåg att allmänheten har en naturlig benägenhet att tro det värsta om ett hot, som den inte vet så mycket om. Den otacksamma uppgiften att neutralisera dessa spontana, oreflekterade farhågor måste ofta innebära satsning på att avlägsna de värsta fördomarna och den mest irrationella ångesten: experten har oftare anledning att lugna ner än att slå larm.

Ett sätt att öka allmänhetens kriminalpolitiska allmänbildning – och på så sätt göra den mindre mottaglig för sensationalismen i massmedia – är att se till att balanserad information står till buds i ett lättillgängligt format. Statistik erbjuder sällan inspirerande läsning. Men enkla sammanställningar av fakta jämte kommentarer av det slag, som lanserats i Finland och i Sverige, erbjuder kanske en lösning. Dessa lägesrapporter har uttryckligen motiverats med behovet att neutralisera och korrigera den oriktiga presentationen av brottsligheten i massmedia.

2.2. Men den moderna brottsligheten...

Framställningen i det föregående avsnittet utgick i första hand från den traditionella brottsligheten. Gäller det sagda även om vi övergår till att tala om miljöbrott, skattebrott, korruption o.dyl.?

Allmänheten har en benägenhet att reagera på det som är synligt. Föreställningarna om brottslighetsläget påverkas i oproportionerlig utsträckning av vad som händer på offentliga platser. De skador som skattefusket framkallar är svårare att åskådliggöra. Därför har generationer av kriminologer accepterat parollen att experterna måste lugna ner allmänheten i fråga om just synliga ordningsstörningar (»det är inte så farligt som det ser ut«) och i stället rikta uppmärksamheten på moderna brott (»situationen är mycket värre än ni tror«).

I de flesta länder är dessa teser giltiga i den dag som är. Men situationen kan

6) Om åldringars och socialt isolerade personers fruktan för brott: se t.ex. Flemming Balvig: *Angst för kriminalitet*, Gyldendal, København 1978 och Y. Brillon m.fl.: *Attitudes of the Canadian Public toward crime policies*. International Centre of Criminology, University of Montreal 1984.

förändras. I industrialiserade länder i vilka den moderna kriminaliteten under en längre tid har stått i centrum för den offentliga debatten har attityderna till moderna brott småningom allt mer börjat likna inställningen till traditionella brott. Detta är en positiv utveckling om vi utgår från behovet av balans mellan brottsskador och den uppmärksamhet respektive brottstyp blir föremål för. Men utgående från förhoppningar om att kriminalpolitiken skall byggas på planläggning är det mindre välkommet att opinionsvindarnas expressiva utbrott nu omfattar alla typer av brott.

2.3. Offren i kriminalpolitiken

Skenbart hör frågan om offrens ställning inte till det tema som behandlas här. Men det finns en klar anknytning mellan samhällets offerpolitik och faran för uppkomsten av en populistiskt anstruken kriminalpolitik.

Kriminalpolitisk populism innefattar vanligen utpräglad repressiva element. Om de sakkunniga talar om nackdelarna med en utpräglad strafforienterad politik, uppfattar mannen på gatan ofta detta som alltför långt gående »förstående« av brottslingarna.

Fördomar av den typen försvårar bedrivandet av en rationell kriminalpolitik. Därför är det av stor betydelse att de ansvariga beslutsfattarna demonstrerar sin förmåga att identifiera sig med brottsoffren, t.ex. genom skapandet av effektiva hjälpprogram. Dyliga program har förstas sin primära utgångspunkt i ett faktiskt hjälpbehov. Men varför inte acceptera att programmen samtidigt kan ha till funktion att understryka att det finns andra sätt att visa föstälse för offrens situation än att på traditionellt vis yrka på hårdare straffreaktioner.⁷⁾

3. »Ont föder ont«-doktrinen

3.1. En lista över brottsorsaker?

En genomläsning av de arbetsdokument, som utarbetats för FN:s 7 kriminalpolitiska världskongress, ger läsaren anvisning på ett stort antal orsaker till den senaste tidens stigande brottslighetstrend. Till exempel: fattigdom, bristande jämlikhet, påverkan av massmedia, sjukdomar, avsaknaden av legitima handlingsalternativ, narkotikabruk, kapitalism, otillräckliga socialpolitiska reformer, utlänningars skadliga inflytande, resterna av kolonialismen, klasskonflikter, uppluckringen av traditionella värden etc.

7) En vid kriminalpolitiska konferenser ofta upprepad varning är: vi skall akta oss för att låta offerrörelsen i kriminalpolitiken utveckla sig till ett slagträ mot gärningsmännen. Det här är inget nollsummespel.

Jag var medlem av den kommitté, som i början av 70-talet föreslog ersättning ur statsmedel åt brottsoffer. Vi motiverade uttryckligen vårt förslag med bl.a. behovet att minska allmänhetens aggressioner mot gärningsmännen. »Rikosvåhinkokomitean mietintö«, s. 34-24. Helsingfors 1972.

Förteckningar av den typen kan erbjuda forskarna en utgångspunkt för hypotesformulering. Att några av de ovan nämnda företeelserna kan ha en kriminogen effekt har fått stöd av forskningsresultat. Det är även skäl att komma ihåg att när det finns överväldigande allmänna motiv för att ta i tu med ett socialt problem, då kan även osäkra samband med brottsligheten tänkas stimulera till extra ansatser. Kampen mot fattigdomen är så viktig, att frågan om fattigdomens kriminogena betydelse blir relativt ointressant, sedd ur beslutsfattarens perspektiv. Vi måste utrota hunger och fattigdom oberoende av om den generella tesen att fattigdom genererar brott skulle vara sann eller falsk. Inte desto mindre har dessa orsaksförteckningar en uppenbar slagsida. Brottsligheten förknippas envetet med olika slag av negativa faktorer: »Ont föder ont«.

3.2. Ett alternativt perspektiv

Vad skulle en yrkeskriminolog göra, om han fick i uppdrag att förklara brottsutvecklingen i ett givet land, i syfte att förstå och förutse utvecklingen?

Förmodligen skulle denne forskare först ta i tu med sådana faktorer som på basen av common sense – tänkande och tidigare forskning kan väntas ha ett starkt och stabilt samband mellan brottsnivån. Först och främst befolkningsfaktorerna: folkmängd, åldersstruktur, ekologisk struktur och rörlighet. En stor andel av skedda och kommande brottslighetsvariationer kan förklaras av dessa befolkningsfaktorer. En annan huvudkategori avser antalet tillfällen att begå brott. Att antalet tillfällen – vilket skall tolkas mer allmänt än enbart antalet potentiella brottsobjekt – samvarierar med brottsligheten är något som t.ex. siffrorna över förmögenhetsbrottsligheten i de rikaste länderna ger klart besked om.⁸⁾ En tredje kategori av förklaringar, som vår forskare sannolikt skulle önska ta med i sin analys, anknyter till brottslighetsdefinitionerna. Kriminalstatistikens brottslighetsproblem är resultatet av ett samspel mellan normöverträdare och kontrollsystem. Blott en liten bråkdel av alla brott kommer någonsin till myndigheternas kännedom. Därför kan även mycket små förskjutningar i toleransnivå eller registreringspraxis ge dramatiska utslag i kriminalstatistiken.

Det är inte orimligt att anta att huvudparten av trendvariationerna kan förklaras av variationer i ovan nämnda faktorer. När det sen gäller att förklara de resterande variationerna, blir det aktuellt att pröva en vidare uppsättning hypoteser – varför inte även de »negativa« faktorerna i förteckningen ovan.

8) I Reino Siren: Varkausrikollisuuden kehityksestä ja yhteydestä rakenteellisiin tekijöihin (Summary: On the development of theft criminality and its connections with structural factors 1950-1982) förklaras 32 års trendvariationer utgående från i första hand befolknings- och tillfällesfaktorer. Rättspolitiska forskningsinstitutets publikationer 70. Helsingfors 1984.

Att på detta sätt börja med de starka och stabila förklaringsmodellerna och sedan gå över till att testa svaga eller osäkra samband, ter sig naturligt i vetenskapen. Men på kriminalpolitiska kongresser förefaller prioriteringarna ofta att vara omvända. Huvuduppmärksamheten fästes vid sekundära faktorer utan att ens medvetengöra de starka och stabila faktorer, som ovan förmodades framförallt förklara brottslighetsutvecklingen. Till de kriminalpolitiska debattörernas försvar kan sägas att det inte är någon ide att diskutera saker och ting som det inte går att ändra på. Befolkningsstrukturen är given, alkoholpolitiken kan läggas om.

Det argumentet är godtagbart så länge det är frågan om en diskussion mellan insiktsfulla personer, som har en klar föreställning om olika orsaksfaktorer relativa betydelse. Jag fruktar att det villkoret ofta inte är uppfyllt. När debatten kretsar kring »negativa« faktorer av den typ som listan ovan illustrerade, får åhöraren ofta intrycket att de antas bära huvudansvaret för variationerna i brottslighetsutvecklingen.

3.3. Vad göra?

Det är lätt att säga att all kriminalpolitisk debatt borde bygga på insiktsfull analys, där alla har en klar föreställning om den utpekade brottsorsaken förklarar 50 %, 5 % eller 0,5 % av brottslighetsvariationerna. Men att nå en sådan ultrasofistikerad nivå är lättare sagt än gjort. För det första råder det inte allmän enighet bland experterna om att den ovan antydda analysmodellen har universell giltighet. Ett mycket mer svåröverstigit hinder utgörs av den mänskliga naturen.

Låt oss vara ärliga: vi tycker om att slå larm om någon fördärvlig företeelse som vi ogillar, vi erfar en djupt känd tillfredsställelse, när vi fördömer det onda och slår fast att det utan tvivel, förutom alla andra negativa effekter, säkert även verkar brottsstimulerande. Och den stora allmänheten orkar inte heller länge lyssna på uttorkningar av brottslighetsläget som framförallt tar fasta på tillfällesstruktur och definitionsfaktorer. Allmänheten vill hellre att debatten pekar ut någon lättidentifierbar, konkret och synlig brottsorsak – av typen »videovåld« eller »utlänningar«.

Lika litet som det finns någon enkel förklaring eller lösning på våra brottslighetsproblem, lika litet skall vi tro att det skulle vara lätt att plötsligt höja nivån på den kriminalpolitiska debatten. Men vi kan försöka öka medvetenheten om dess brister. Och komma ihåg att då och då påminna andra – och oss själva – att det inte finns någon logisk regel som säger att onda företeelser alltid måste förorsakas av något annat ont.

Adress: Direktör Patrik Törnudd

Rättspolitiska forskningsinstitutet, PB 269 Helsingfors